

Portugál portolán térképek szerepe a holland tengerészeti térképek kiadásában

Írás Krisztina, doktorandusz,

ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék

A XIII. századtól kezdődő török és mongol előretörések miatt a Közel-Kelet és Közép-Ázsia politikai helyzete megváltozott, és az új birodalmak kialakulása kedvezőtlenül hatott az európaiak kelet felé irányuló kereskedelmére. Az utazás a korábnál sokkal nehezebbé és veszélyesebbé vált, amelynek során a kereskedő sokszor el sem jutott a céljához, vagy útközben elvesztette minden áruját. A Kelet kincsei azonban továbbra is akkora haszonnal kecsegtettek, hogy érdemesnek tűnt újabb és a remények szerint biztonságosabb utakat keresni.

A XV. század elejétől bátor portugál tengerészek Afrika partjai mentén hajózva haladtak fokozatosan egyre délebbre, amíg végül 1487-ben *Bartolomeu Dias* felderítő útja során eljutott a Jóreménység-fokig. Ez óriási eredmény volt, mert végre bizonyossá vált, hogy Afrika valóban körülhajózható. Ezt a sikert csak tizenkét évvel később *Vasco da Gama* tudta fölülmúlni, amikor az Indiai-óceánt átszelve eljutott Indiába, és megkezdte a portugál kereskedelmi kapcsolatok kiépítését.

Portugál-Ázsia közigazgatási, kereskedelmi és egyben kartográfiai központja a Malabár-part apró városállama, Goa lett. Ez a város volt a gyarmati adminisztráció központja, rajta keresztül zajlott a Lisszabonnal folytatott kereskedelem, ezen kívül a legtöbb katonai expedíció is innen indult.

Portugália akkori uralkodója, *Manuel* király felismerte, hogy a birtokába jutó földrajzi információ politikai és gazdasági területen egyaránt hatalmas kincs. Ezért az ismeretek védelme érdekében 1504-ben államtitokká nyilvánított minden dél-keleti és észak-keleti vizekről származó hajózási adatot. A törvény szigorát jelzi, hogy halálbüntetés sújtott mindenkit, aki a titoktartást megszegte. A térképeket és az útleírásokat nem csak a szárazföldön, de a kalóztámadásokkal szemben is erősen védték. Általános parancsba volt adva, hogy támadás esetén a hajó kapitányának első feladata a hajónapló és a térképek megsemmisítése

legyen. *Manuel* király 1521-ben meghalt, de a térképek és a hajónaplók felügyeletének szigora a század közepéig nem enyhült.

1580-ban *II. Fülöp* spanyol király megszerezte a portugál trónt. A portugálok jelentős része nem támogatta az új uralkodót, és sokan közülük üldöztetés áldozatai lettek. A menekülők a távoli Azori-szigetek *Terceira* nevű szigetén telepedtek le, ahol abban az időben sok flamand élt. Akkor még az Azori-szigetek nagy távolságuk és viszonylag szegényes nyersanyagkészleteik miatt nem rendelkeztek különleges geopolitikai jelentőséggel, ezért a portugál földrajzi és adminisztratív érdeklődésnek is csak a periferiáján voltak. A portugál menekültek az őket ért bántalmazásokért úgy álltak bosszút a gyűlölt királyon, hogy a tengerhajózás titkos adatait átadták a spanyolok és – a közös uralkodó révén – egyben a portugálok ellenségeinek, a hollandoknak.

A hollandok csak a XVI. század utolsó évtizedében kezdtek tengeren túli területek felé hajózni. Az első Indiába vezető holland expedíció több mint 100 évvel a portugálok első sikeres útja után, 1595-ben indult el. Kevés saját ismerettel rendelkeztek, mivel a portugálok nem csak az Indiával folytatott kereskedelmet, de az Indiai-óceán térképezését is monopolizálták. Így a holland hajósoknak eleinte a portugálok által rajzolt térképekre kellett hagyatkozniuk. Rendkívül kevés használható, eredeti portugál térkép áll rendelkezésre, ezért számos holland kartográfus adott ki olyan térképeket, amelyeket saját maguk másoltak és fordítottak az eredeti példányokról. A legnevesebbek *Petrus Plancius* és *Joan Baptista Vrients* voltak.

Jan Huygen van Linschoten (1562/63–1611)

Flandria számára a portugál alkalmazásban álló hollandok jelentették a legjobb információforrást. Ezek egyike volt az ambiciózus és jó kereskedő érzékkel megáldott *Jan Huygen van Linschoten*.

1. kép Jan Huygen van Linschoten arcképe (1596)

Van Linschoten Haarlemben született. Fialan korában Spanyolországba ment, ahol megismerte *João Vicente da Fonseca*t, India frissen kinevezett portugál érsekét. 1583-ban együtt utaztak Goába, és a partraszállás után *van Linschoten* beállt az érsek szolgálatába. Hat évet töltött Indiában, s ez idő alatt szenvedélyesen gyűjtött minden elérhető révkönyvet és térképet. Érdeklődésének fókuszában India és a Távol-Kelet állt.

1592-ben egy hosszú és megszakításokkal teli utazás után visszatért Hollandiába, és az elkövetkező négy év nagy részét a megszerzett ismeretek rendszerezésével és összegzésével töltötte.

Munkájának eredménye, az *Itinerario* című könyv, 1596-ban jelent meg. Ez tekinthető *van Linschoten* fő művének, amely minden későbbi munkájánál híresebb és ismertebb lett.

Van Linschoten ezután még részt vett néhány eredménytelen expedícióban, amelyeknek célja az Északi Átjáró felkutatása volt, majd gyenge egészsége miatt 48 éves korában meghalt.

Az „Itinerario” (Lásd címlapon)

A XVI. század végén kezdtek megjelenni Európában a tengerentúli vidékekről származó, rendszerint térképekkel vagy metszetekkel illusztrált útleírások. Az egzotikus tájakat és kalandokat kedvelő olvasók nagy érdeklődéssel fogadták az *Itinerariót*, amelynek teljes címe „Útikalauz,

utazás vagy hajózás a Keleti- vagy Portugál-Indiákra” volt. *Van Linschoten* az *Itinerario* első részében részletesen leírta a Hollandiából Goába vezető utat, mindazt, amit Indiában látott és tapasztalt, valamint a hazavezető utat. Ezt a részt öt térképpel és 36 metszettel egészítette ki. A második rész a távol-keleti tengerek és Amerika partjainak leírása. Ebben a részben találunk egy *Extract* című összefoglalást a spanyol király birtokairól és bevételeiről is. A harmadik rész más szerzők Afrika és Amerika partjait leíró munkáinak kivonata.

A könyv illusztrációi, többek között, bemutatják a különböző indiai népeket, a portugál gyarmatosítók életét, India különleges terményeit és az indiaiak mindennapjait. Néhány kép topográfiai térképként is funkcionál látkép. Ezek Goát, Angrát (város Terceira szigetén), a Szt. Helena- és az Ascensão-szigetet mutatják be. Az illusztrációkat egy holland testvérpár, *Joannes* és *Baptista à Doetechem* metszették.

Az *Itinerario* különlegességét fokozza a hozzácsatolt térképgyűjtemény. Az öt térkép a főként portugálok által hajózott területekről adnak képet (Dél-Amerika térképe, a Dél-Atlanti-óceán térképe, a Jöreménység-foktól a Vörös-tengerig elterülő partvidék térképe, a Vörös-tenger és a Bengál-öböl közötti terület térképe és a Távol-Kelet térképe). Ezeket egy másik kartográfus és rézmetsző testvérpár, *Arnoldus* és *Henricus Florentii van Langren* készítette. A tengeri térképek együttese finom kidolgozásuk révén a mű értékes részét képezik. Ezeket kétség kívül több különböző, az egész világot bemutató portugál térkép vagy atlasz segítségével rajzolták meg.

A könyv ezeken a térképeken kívül tartalmazza *Petrus Plancius* egyik lekicsinyített világtérképét is, amelyet *Plancius* portugál forrásokra támaszkodva rajzolt meg 1594-ben.

A könyv Amszterdamban, *Cornelis Claeszomnál*, Flandria legnevesebb kiadójánál jelent meg. Széles körben nagyon rövid idő leforgása alatt átütő sikert aratott, mert elsőként mutatta be a tengeri hajózásban nélkülözhetetlen portugál térképeket. A hatalmas nemzetközi érdeklődés miatt a XVI. század végén és végig a XVII. század folyamán több angol, francia és latin nyelvű kiadása jelent meg. A könyv már az első kiadás idején kétféleképpen jelent meg. A tehetős vásárlók számára készített példányok kézzel színezett nyomatokat tartalmaztak, az olcsóbb kiadásba fekete-fehér nyomatok kerültek.

India Orientalis (Lásd hátsó borítóoldalon)

Az Arábiát, Indiát és az Indiai-óceánt ábrázoló térkép rövid címe *India Orientalis*. Teljes címe – a rajta lévő latin és holland nyelvű felirat alapján: „Abesszínia partjainak, a Mekkai-szoros, illetőleg a Vörös-tenger, valamint Arábia, Ormuz és Perzsia Sindig terjedő partjainak, az Indus-folyó, Cambaia, India és Malabár partjainak, Ceylon szigetének, Koromandel és Orissza, a Gangesz-folyó és a Bengál Királyság partjainak bemutatása, az említett partok öbleinek, szigeteinek, sziklaszirteinek, zátonyainak, sekély vizeinek, homokzátonyainak elhelyezkedésének bemutatása, minden hely pontos nevének megjelölésével, ahogyan a legtapasztaltabb portugál révkalauzok közölték, minden a legjobb útleírások és indiai térképek nagymértékű felhasználásával elkészítve, felülvizsgálva és kijavítva” (ford. a szerző).

A térkép eredeti mérete 372 x 520 mm, északra tájolt, és rézmetszéssel készült. A térképet az akkor legfrissebb adatok alapján aktualizálták, és latin nyelvű tájékoztató szövegek hozzáadásával nemzetközivé tették. A méretarány szintén kétféleképpen van megadva, és a hozzájuk tartozó mértéklécekkel együtt közvetlenül a cím alatt található.

Bartolomeu Lasso

A XVI. század második felében dolgozott *Bartolomeu Lasso*, aki a portugál kartográfia egyik lisszaboni képviselője volt. Fő területe a hajózási térképek készítése volt, de ma már csak kevés munkája ismert.

A legtöbb *Linschotemmel* és az *Itinerarióval* foglalkozó tanulmány úgy említi az *Itinerarióban* megjelent térképeket, mintha azok *Linschoten* saját munkái lennének. Hozzáteszik, hogy a térképek portugál alapanyagból, konkrétan *Bartolomeu Lasso* 1590-ben megjelent kéziratosa alapján készültek.

A *Linschoten* térképe által bemutatott terület *Lasso* atlaszában két lapon jelenik meg.

Ezen kívül *Lasso* térképein csak a tengerpart pontos bemutatása látható.

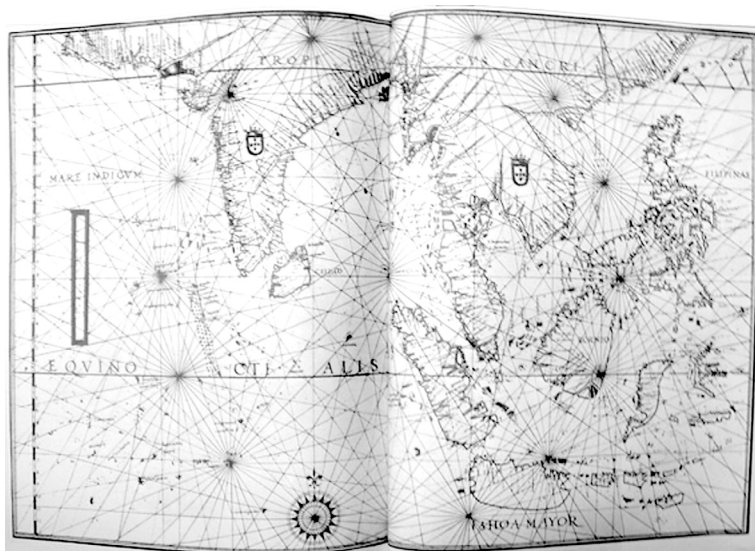
Lasso atlaszának kalandos történetéből csak annyi ismert, hogy eredeti lapjait a *De Houtman* fivérek szerezték meg a holland kartográfus *Petrus Plancius* számára. Sajnos az atlasz 14 lapjából csak 8 maradt fenn.

Fernão vaz Dourado

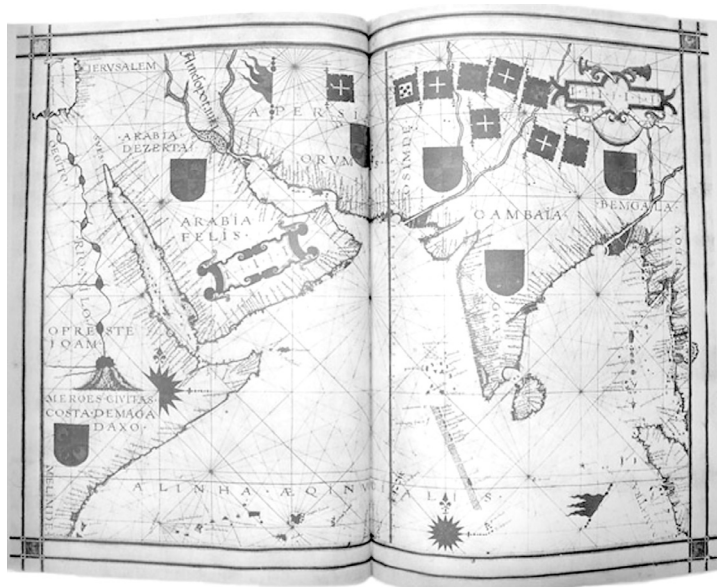
Fernão Vaz Dourado a portugál kartográfia és a portugál gyarmati kartográfia kiemelkedő képviselője volt. Goában született, és életének nagy részét is ott töltötte. Számos munkájából hat atlasz maradt fenn (1568, 1570, 1571, 1575, 1576, 1580). A cikkben tárgyalt lap az utolsó ismert művéből, az 1580-ban készített kéziratosa atlaszból származik.

A térkép által bemutatott terület grafikai megjelenítése megegyezik az 1570-ben készített atlasz hasonló lapjával, csak a kivágot elhelyezésében van némi különbség. Ez a lap változtatás nélkül került be a későbbi atlaszokba. 1580-ban az atlasz lapjai nagyobbak lettek, a méretarány azonban nem változott. Emiatt az ábrázolt terület keleti irányban kibővült.

Vaz Dourado térképei, *Lasso* munkájához hasonlóan, a partvonal névanyagán kívül nem tartalmaznak semmilyen egyéb földrajzi nevet vagy adatot.

2. kép *Bartolomeu Lasso* 1590-ben készített atlaszának 7. térképlapja (400 x 600 mm)

3. kép Fernão Vaz Dourado 1580-ban készített atlaszának 10. lapja

A térképek összehasonlítása

Az összehasonlító ábra az *India Orientalis* (1596) feltüntetett partvonalat, alatta a *Vaz Dourado* által 1580-ban és a *Lasso* által 1590-ben megrajzolt partvonalakat mutatja be. Jól látható, hogy az *Itinerario* térképén a partvonal futása pontról pontra azonos a *Vaz Dourado* által megrajzolt vonallal. Természetesen felfedezhető némi különbség, ami legnagyobb részben a holland rézmetsző mester precíz és dekoratív munkájának tulajdonítható.

A szigetek elhelyezése, alakja vagy azok pontokkal történő jelölése szintén egyértelműen *Vaz Dourado* munkájából származik.

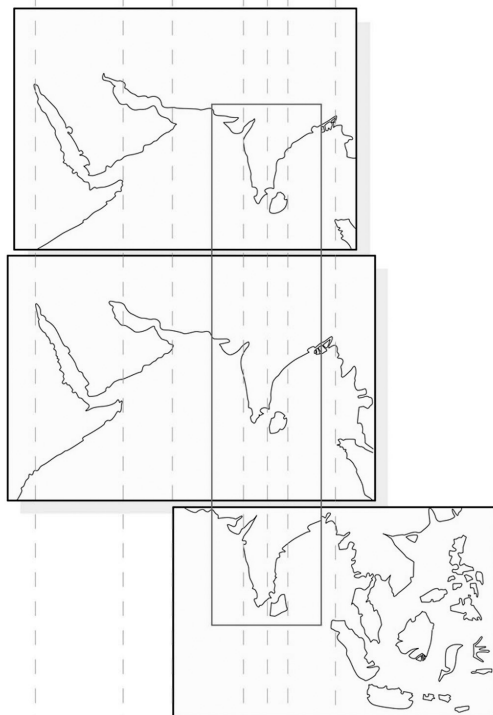
A névanyag összehasonlításakor szintén egyértelmű azonosságot találunk. A vizsgálat során kiderült, hogy az *India Orientalis* feltüntetett parti nevek túlnyomó többsége, azok elhelyezése és egymást követő sorrendje megegyezik *Vaz Dourado* 1576-os atlaszában szereplő nevekkal. 1596-ban, az új térkép kiadásakor a névanyagot feltehetően aktualizálták.

A nevek írásakor a készítőik igyekeztek megőrizni az eredeti portugál alakokat. A szárazföldek belső területeire vonatkozó névanyag valószínűleg *Mercator* 1569-es világtérképéről származik. Ez a világtérkép annyira meghatározó munka volt, hogy hatása még a több évtizeddel később kiadott térképeken is jól látható. Ezért nem meglepő, hogy a vizsgált térkép a parttól távolabbi

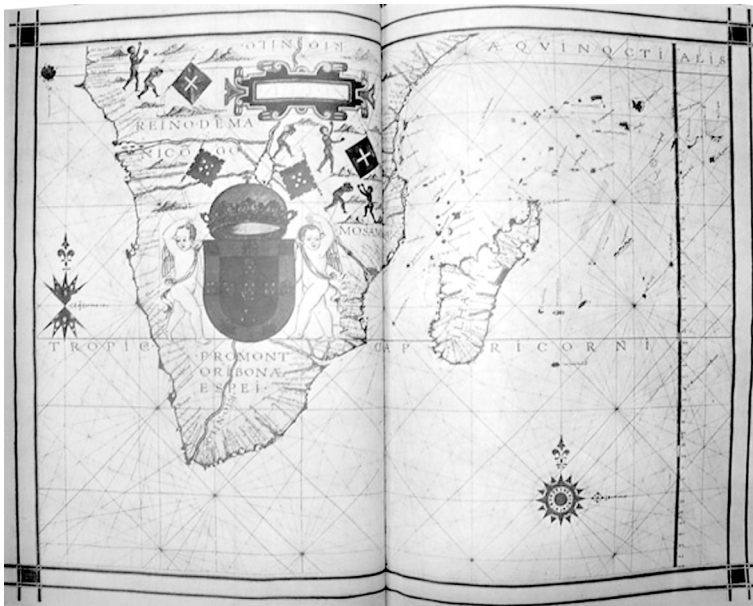
települések nevei, a földrajzi nevek, az óceáni megírások, valamint a folyók és hegyvonulatok iránya és a tavak alakja *Mercator* munkájához vezethetők vissza.

Petrus Plancius

A neves németalföldi kartográfus, *Petrus Plancius* a portugál *Lasso* és *Vaz Dourado* atlaszaiból származó térképlapok átdolgozásával egy 14 lapból álló sorozatot készített. A holland kiadó, *Cornelis Claeszoon* ezekkel a lapokkal együtt egy 25 tengerészeti térképből álló sorozatot szerkesztett, amelynek lapjai 1592 és 1595 között jelentek meg először.

4. kép A partvonal rajzolata az *India Orientalis* elnevezésű térképen (*Linschoten, Itinerarium, 1596, MA 1 : 2,5*), *Vaz Dourado* térképlapján (*Atlas, 1580, MA 1 : 3*) és *Lasso* térképén (*Atlas, 1590, MA 1 : 3*) (Rajzolta a szerző.)

5. kép Fernão Vaz Dourado Dél-Afrika térképe

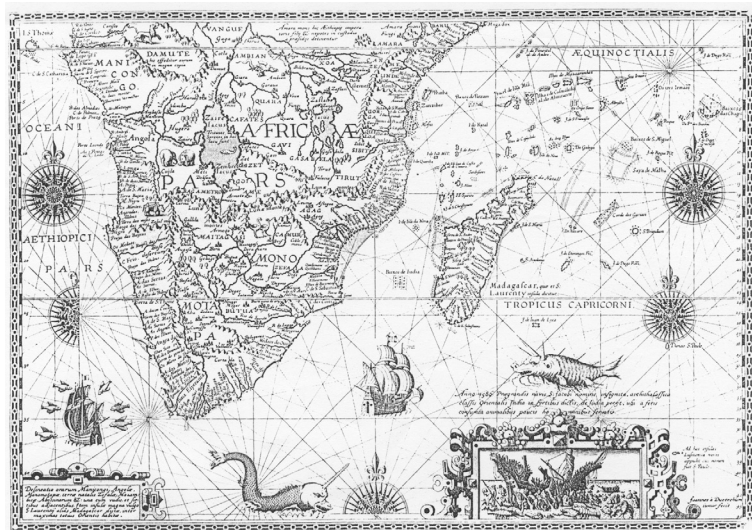
E Dél-Afrikát bemutató térkép alapja részben Lasso munkája volt, ahonnan Plancius a partvonalat egyszerűen átmásolta a saját térképére. A kontinensek és a szigetek elhelyezése, az egész lap megformálása viszont egy az egyben meg egyezik Vaz Dourado 1580-as atlaszának Dél-Afrikát bemutató lapjával.

Következtetés

Feltételezésem szerint a van Linschoten könyvében megjelent India Orientalis című térképet is Petrus Plancius rajzolta, és része volt a már említett, Claeszoon által kiadott sorozatnak. Plancius 1592-ben megjelent, Dél-Afrikát bemutató lapjának megjelenítése, grafikai megoldásai és stílusjegyei egyértelmű hasonlóságot mutatnak az India Orientalis-szal.

Elképzeltető, hogy Plancius nem jutott hozzá Lasso minden térképlapjához. Ebben az esetben a hiányos sorozatot használta, mert abban az időben ez volt a legújabb, a hiányzó területeket pedig Vaz Dourado tíz évvel korábbi atlaszából egészítette ki.

A van Linschoten könyvében megjelent térképet a későbbiekben még sok szerző és kartográfus felhasználta saját munkáiban. Az India Orientalis részletessége és a gyakorlati térképhasználatban fontos szerepet játszó logikus kialakítása révén az Indiai-óceán és a Távol-Kelet térképezésének sokszor másolt modellje lett.

6. kép Dél-Afrika és az Indiai-óceán nyugati részének térképe Cornelis Claeszoon térképsorozatából (1592, 390 x 550 mm)

IRODALOM

CORTESÃO, A. és TEIXEIRA MOTA, A: Portugaliae Monumenta Cartographica. Imprensa Nacional – Casa da Moeda, Lisboa, 1987. A térképek: Bartolomeu Lasso: Atlas of eight maps / Folio 7. (1590), Vaz Dourado: Atlas of sixteen maps / Folio 9, 10. (1580)

IRÁS Krisztina: Linschoten's India Orientalis and its Portuguese Cartographical Sources. Poszter a 20. Nemzetközi Térképtörténeti Konferencián, ICHC 2003 absztrakt kötet 53 p.

LINSCHOTEN, Jan Huygen van: Itinerário, Viagem ou Navegação para as Índias Orientais ou Portuguesas. Comissão Nacional para as Comemorações dos Descobrimentos Portugueses, Lisboa, 1997

MCKEW PARR, Charles: Jan van Linschoten, The Dutch Marco Polo. Vail-Ballou Press, Inc., Binghamton, N.Y. USA, 1964

SCHILDER, Günter: Monumenta Cartographica Neerlandica. Uitgeverij „Canaletto”, Alphen aan den Rijn, 198. A térkép: Chart of southern Africa and the western part of the Indian Ocean, published by Cornelis Claesz. (1592)

VAZ DOURADO, Fernão: Atlas. Finantia e Comissão Nacional para as Comemorações dos Descobrimentos Portugueses, Lisboa, 1991

The Role of Portuguese Portolan Maps in Dutch Sea Chart Edition

Irás, K.

Summary

At the end of the 16th century, a Dutch traveler, Jun Huygen van Linschoten published a guidebook („Itinerary”) that immediately became very popular in the Western hemisphere. The description was illustrated with numerous engravings and five maps. However, the maps are not signed by Linschoten, they are regarded as his works in the technical literature of cartography. During my investigation two facts came to light. First of all, the author of these maps was Petrus Plancius who prepared and sold several maps to the most famous Dutch editor, Cornelis Claeszoen. In 1592 Claeszoen obtained a permission to sell 25 nautical maps, and those of the „Itinerary” were parts of this series. In the literature, we can read about Bartolomeu Lasso's Atlas (1590) as the source of „India Orientalis” but the real source was Vaz Dourado's Atlas (1580).

GEODÉZIA ÉS KARTOGRÁFIA

hirdetési díjai:

SZÍNES OLDALAK		FEKETE-FEHÉR/BELSŐ	
hátsó külső oldal	120.000,-Ft	1 oldal	40.000,-Ft
címlap belső oldal	100.000,-Ft	1/2 oldal	25.000,-Ft
hátsó belső oldal	80.000,-Ft	1/4 oldal	13.000,-Ft
		1/8 oldal	10.000,-Ft

Egyedi megbeszélés alapján lehetőség van szórólap elhelyezésére is. Áraink az ÁFÁ-t tartalmazzák.

Az árak nyomdakész hirdetésre vonatkoznak, többszöri megrendelés esetén kedvezmény!

Jogi tagjaink részére 10 % engedményt adunk! A kézirat leadási határideje minden hónap harmadika.

Megrendelés és hirdetésfelvétel:

MAGYAR FÖLDMÉRÉSI, TÉRKÉPÉSZETI ÉS TÁVÉRZÉKELÉSI TÁRSASÁG

1027 Budapest XIV., Bosnyák tér 5. I. emelet 105. Telefon: 201-86-42 Fax: 460-41-63